

LA ORIGINILE NAȚIONALISMULUI AFRICAN: SINCRETISME RELIGIOASE AFRICANE (BISERICI INDEPENDENTE ȘI PROFETISME CREȘTINE)

GABRIEL LEAHU

Colonialismul a căutat să modifice, nu doar o latură sau un domeniu anume al existenței popoarelor africane, ci întregul lor sistem politico-economic și socio-cultural. Este evidentă dorința europenilor de a controla, atât suprafețe geografice, cât și spații culturale, creștinismul având un rol foarte important în “civilizarea”/“integrarea” africanilor în lumea occidentală.

În evoluția istorică a creștinismului în Africa se disting trei mari perioade¹: prima începe odată cu apariția creștinismului (mijlocul secolului al II-lea) și se încheie cu extinderea Islamului (secolul al VII-lea); la sfârșitul secolului al XV-lea, debutează a doua etapă, când primii misionari portughezi pătrund în Africa; în fine, a treia perioadă începe la sfârșitul secolului al XIX-lea, când creștinismul trebuia să furnizeze o bază spirituală dominației coloniale, ideile de progres-civilizație fiind legate intrinsec de creștinism².

Adeziunea la creștinism a fost, pentru început, destul de rară, datorită păstrării coeziunii societăților tradiționale, care nu permiteau desprinderea indivizilor. Trecerea în masă la creștinism s-a produs atunci când un șef realiza urmările politice ale creștinării, manieră de convertire întâlnită doar în cazul lui Moshes, conducătorul triburilor basuto din Africa de Sud³. Creștinarea în masă va veni atunci când contactul cu civilizația europeană, cu școala, cu noul tip de activități economice, a dezagregat maniera de a gândi și trăi tradițional.

Prezentul articol nu-și propune o analiză detaliată a creștinismului african, ci doar prezentarea cauzelor care au dus la apariția bisericilor sincretiste și a principalelor lor forme de manifestare.

Cercetătorii fenomenului⁴ au observat că există o mare varietate de mișcări profetice sau sincretiste în Africa, fiecare etnie adaptând noile credințe specificului cultural sau nevoilor momentului. În același timp, toate aceste mișcări au un caracter comun, fiind în fond reacții în fața contactului a două civilizații, care exprimă “lipsa de armonie între valorile tradiționale și noua ordine”⁵. Astfel, sistemul de valori tradiționale nu mai avea stabilitatea timpurilor când era construit de strămoși și protejat de credințe,

¹ G.A. Spainikov, *Religii strănă Africă*, Nauka, Moskva, 1970, p.18.

² Sentimentul superiorității morale europene se întemeia pe adevărul revelației divine creștine și pe falsitatea tuturor celorlalte credințe și religii. Mai mult, misionarii aveau o credință neștrămutată în “civilizație” și nu concepeau separarea evanghelizării de distribuirea minunilor tehnicii și ale industriei. Astfel, David Livingstone considera că izolarea creștinismului de binefacerile industriei constituie o greșală, creștinismul introducând germinii raționalismului, fără de care utilizarea bunurilor materiale, produse de civilizația superioară creștină, de către indigeni devenea imposibilă. Guy Leclerc, *Anthropologie et colonialisme*, Fayard, Paris, 1972, p. 19-23.

³ R. Comevin, *Histoire de l'Afrique*, vol. 2, Payot, Paris, 1964, p. 466.

⁴ J. Froelich, *Les nouveaux dieux d'Afrique*, Orantes, Paris, 1979; H. Deschamps, *Les religions de l'Afrique Noire*, PUF, Paris, 1970; V. Lanternari, *Sincretismes, messianismes, neo-traditionalismes II*, în *Archives de sociologie des religions*, nr.21/1966.

⁵ Froelich, *op. cit.*, p. 60.

tabuuri, rituri. Aici își au originea sentimentele de angoasă, de frustrare. "Însingurat, depersonalizat, dezrădăcinat, africanul s-a simțit singur în propria lui țară, scos în afara relațiilor interumane ale grupului său, alienat în raport cu valorile morale, religioase, artistice ale satului și familiei sale, într-un cuvânt s-a trezit transformat într-un obiect în mâna națiunii ocupante"⁶. Din aceste motive, putem afirma că mișcările sincretiste devin un mijloc de coeziune a societăților tradiționale dispersate, o soluție compensatoare care permite reconstruirea de grupuri largite, pe baza unei adeziuni voluntare. Cu alte cuvinte, ele reflectă căutarea echilibrului interior într-o lume aflată în schimbare accelerată, datorită în special colonialismului.

Motivațiile complexe, precum și conținutul lor, nu permit încadrarea sincrētismelor în tiparele unei mișcări politice, religioase, culturale sau sociale. În general, sincrētismele – soluții compensatoare pentru diverse frustrări (sociale, politice, naționale) – ce debutează ca fenomene politice sau ca reacții naționale în fața stăpânirii străine, se transformă în mișcări religioase. Cauzele, care determină această evoluție, sunt multiple, de la măsurile represive ale autorităților, la salvarea oferită de sacru – planul religios fiind cu particularitate eficace în obținerea superiorității față de „străinii care oprează”. Explicația principală credem a fi legată de ceea ce sociologii numesc „confuzia planurilor”, specifică societăților tradiționale, unde religia, cultura și politica se contopesc într-o sinteză ce reflectă dimensiuni ale aceleiași realități.

Sincrētismul dintre creștinism și religiile tradiționale se prezintă sub formă spontană, dar și organizată. Forma spontană apare din imposibilitatea/incapacitatea desprinderii noilor convertiți de fascinația ceremoniilor tradiționale. Formele organizate au apărut prin desprinderea de bisericile creștine, ele având dogme și ritualuri proprii. În acest caz, putem distinge **bisericile independente**, care s-au separat de misiunile creștine și care urmează o evoluție proprie și **profetismele**, mișcări relativ spontane, emanând de la indivizii mai mult sau mai puțin creștinați, care și-au constituit propriile biserici și a căror dogmă reflectă acomodarea dintre religiile tradiționale și creștinism⁷.

Primele biserici independente au apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Nigeria și Africa de Sud, ca formă de protest a pastorilor africani față de controlul exercitat de misionarii albi, în primul caz, și față de segregarea rasială, în al doilea. În ambele situații, inițiatorii au căutat să adapteze mesajul misiunilor creștine la contextul african și tradiția africană la învățămintul biblic.

În Africa de Sud, dorința de ruptură cu Biserica albe este evidentă, în condițiile în care – cu excepția Bisericii catolice și a celei Anglicane – celelalte au aplicat cu strictețe politica de apartheid. De aici, îndepărtarea negrilor creștini, care își constituie propriile biserici, pentru a putea rămâne totuși creștini. Ei integrează, în cadrul creștin, elemente ale religiilor tradiționale: simboluri, motive decorative, credința în magie și vrăjitorie, în existența unui creator suprem, cultul morților și credința în reîntoarcerea acestora etc.⁸. De la creștinism au preluat credința în Mesia, sacrificat pentru umanitate și speranța reîntoarcerii sale, judecata de apoi, confesiunile publice, botezul; este păstrată Biblia, credincioșii negri identificându-se voluntar cu evreii⁹.

⁶ E. și M. Voiculescu, **Renașterea Africană**, Editura Politică, București, 1979, p. 157.

⁷ H. Deschamps, **op. cit.**, p. 90.

⁸ Froelich, **op. cit.**, p. 61; 88-89.

⁹ De altfel, poligamia și moravurile din Vechiul Testament sunt folosite ca argument împotriva regulilor morale, prea occidentalizate, ale misionarilor europeni. **Ibidem**, p. 61-62.

Câteva exemple, credem că ar fi relevante pentru a înțelege mai bine contextul apariției lor. În deceniul opt al secolului al XIX, comunitatea creștină hotetotă s-a despărțit de Biserica luterană, formând o biserică independentă, în frunte cu Hendrik Vitboi. El a jucat un rol deosebit de important în pregătirea mării răscoale anti-germane, din 1904-1905, susținând că „îndeplinește ordinul venit de la Dumnezeu, pentru a-și salva poporul”¹⁰. În 1892, pastorul wesleyan african, Mangena Mkone, se separă de misiunea sa, formând la Johannesburg **Biserica etiopiană**, care se pronunța împotriva segregăției rasiale. Denumirea Bisericii provenea din Biblie, unde prin **Etiopia** se înțelegea întreaga Africă, fapt care ne permite să o considerăm o reacție împotriva dominației străine, cu evidente elemente panafricaniste¹¹. În Nigeria s-a format, în 1891, o biserică independentă, care protesta împotriva bisericii africane oficiale, acuzată a fi, ca și guvernării englezi și marile companii financiare, un aspect al realității coloniale¹².

Asemenea mișcări separatiste au apărut în toată Africa, dar centrul lor de efervescență a rămas sudul continentului, unde în prima jumătate a secolului al XX-lea erau peste 800, cu aproximativ un milion de adepți; în Uniunea Sud-Africană, erau, în 1918, 76 de biserici și secte independente, pentru ca în 1953 numărul lor să atingă 2000¹³. Proliferarea lor este pusă de cercetători pe seama rigidității sistemului rasial, care nu permitea manifestările politice, religia fiind mai mult forma decât conținutul lor.

O mai evidentă pecete de „radicalism naționalist”¹⁴ – și deci cu un mai pronunțat caracter politic și popular – se observă la **mișcările profetice**, apărute mai ales în zonele locuite de popoarele bantu, după Primul Război Mondial. Profetismele au fost puse în legătură cu revendicările anticoloniale, dar și cu apariția crizelor politice¹⁵, ceea ce explică persistența lor și după obținerea independenței.

Mișcările profetice, după cum indică și numele lor, au luat naștere în jurul profeților, care prin revelații divine sau prin alte circumstanțe mai puțin extraordinare, își asumă rolul de conducători ai maselor. Pericolul reprezentat de astfel de mișcări, pentru administrația colonială și ulterior pentru statele independente, este relevat de atitudinea represivă față de inițiatorii mișcărilor sau de conținutul programelor lor. În această categorie se situează mișcările inițiate de Simon Kimbangu¹⁶, în Congo belgian,

¹⁰ Spainikov, *op. cit.*, p. 26.

¹¹ H. Deschamps, *op. cit.*, p. 115; vezi și Ph. Decraïne, *Le Panafricanisme*, PUF, Paris, 1959, *passim*.

¹² H. R. Lynch, E. W. Blyden : *Pioneer West African Nationalism*, în *Journal of African History*, nr. 3/1965, p. 383.

¹³ Spainikov, *op. cit.*, p. 26.

¹⁴ Decraïne, *op. cit.*, p. 35.

¹⁵ V. Spano, *Risorgimento africano*, Ed. Riuniti, Roma, 1960, p. 88.

¹⁶ Cazul exemplar îl reprezintă Simon Kimbangu. Acesta s-a născut în 1889, în Congo belgian, a urmat studiile la misiunea baptistă din Ngombe Lutete, dar a eșuat la examenul de pastor. În noaptea de 8 martie 1921, visează un personaj, care nu avea nici o trăsătură umană, care-i poruncește să prodiace cuvântul lui Dumnezeu și să vindecă prin „punerea mâinilor”. Vindecă un copil și renumele său atrage mulți alți bolnavi, pe care-i vindecă de asemenea și își botează satul Noul Ierusalim. Încă de la început, mesajul său îmbracă un dublu caracter, religios și naționalist în același timp, afirmând că „negrii vor fi eliberați în curând de sub dominația belgienilor”. Adepții săi îl declară Mesia, *Dumnezeul negrilor*, opus *Dumnezeului misionarilor albi*. El anunță că numai adepții săi vor fi aleșii perioadei de aur, gata să apară, și predică non-cooperarea cu autoritățile belgiene; el distruge statuetele magice, alungă vrăjitorii, dar păstrează cultul strămoșilor, legat de clan și de familie; insistă asupra necesității botezului, confesiunii și a cânturilor.

Arestat la 14 septembrie 1921, este condamnat la moarte, pedeapsă comutată de regele Albert în închisoare pe viață; Simon Kimbangu moare în 1951, după 30 de ani de închisoare. Vestea morții i-a electrizat

(1921), Harry Thuku (1921), Andre Matsua, în Congo francez (1928), Simon Mpadi (1929) etc.

Acțiunea promotorilor acestui tip de mișcări este pur politică, pentru că oferea adeptilor, în afara religiei, un program concret de acțiune ce cuprindea apărarea intereselor indigene (refuzul de a lucra pentru albi, de a plăti impozitele, de a însămânța culturile obligatorii etc.), alungarea albilor, obținerea autonomiei și chiar a independenței. Din aceste motive, administrația colonială ținea sub o strictă supraveghere organizațiile religioase ale africanilor creștini și dacă observau în activitatea lor cea mai mică tendință spre politică, le dizolvau fără ezitate.

Toate acestea ne permit să susținem că scretismele africane-creștine au fundamentat „ideologia națională”, contribuind la deceniul independenței naționale.

L'origine du nationalisme africain: synchretismes religieux africains (églises indépendentes et prophétismes chrétiens) Résumé

L'auteur argumente que les synchretismes religieuses (formées entre les croyances traditionnelles et l'église chrétienne), sont à l'origine du nationalisme africain, à cause de leur message politique.

pe adepții săi, care nu l-au părăsit, ci au continuat să-l considere Mesia și salvatorul negrilor, unii chiar Cristosul negru. În 1925, kimbangismul este interzis datorită exceselor adeptilor săi, dar se menține în clandestinitate. În 1954, kimbangismul solicită recunoașterea ca biserică oficială, obținută în 1959, moment din care își extinde puternic influența în întreaga țară. Froelich, *op. cit.*, p. 63-70.